

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Życie i twórczość wrocławskiej architektki Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak na tle epoki

autor: mgr Michał Duda

promotor: prof. dr hab. inż. arch. Piotr Marciniak

dyscyplina naukowa: architektura i urbanistyka

1. Podstawa opracowania recenzji

Podstawą opracowania recenzji były następujące dokumenty:

- zlecenie nr WA.63.04.2023 Pani Dziekan Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej, dr hab. inż. arch. Ewy Pruszewicz-Sipińskiej, prof. PP, z dnia 7 czerwca 2023 r.
- ustawa z dnia 3 lipca 2018 r. *prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*;
- ustawa z dnia 14 marca 2003 r. *o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z późniejszymi zmianami*;
- rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 r. *w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora*;
- egzemplarz rozprawy doktorskiej mgr Michała Dudy *Życie i twórczość wrocławskiej architektki Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak na tle epoki*.

2. Charakterystyka formalna i zawartość pracy

Praca liczy 317 numerowanych stron. Bibliografia zawiera około 300 pozycji, w większości w języku polskim, ale także w angielskim i niemieckim. Tom zawiera 143 ilustracje, z których

większość stanowią reprodukcje materiałów archiwalnych, przy czym niektóre ilustracje zawarte w zasadniczej części pracy zostały powtórzone w katalogu.

Rozprawa składa się z pięciu numerowanych rozdziałów oraz wyodrębnionego katalogu realizacji i projektów Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak. Pierwszy rozdział to wstęp z opisem problemu badawczego, celów pracy, oraz metody i stanu badań nad zagadnieniem będącym przedmiotem opracowania. Drugi rozdział to zasadnicza część pracy z wyodrębnionymi dziewięcioma podrozdziałami przedstawiającymi poszczególne etapy i aspekty twórczości architektki. Podrozdziały, jak pisze sam Autor na stronie 14 nie są wyodrębnione za pomocą podziału chronologicznego, typologicznego ani topograficznego. Podział zaproponowany przez Autora łączy jednak w logiczny sposób elementy twórczości architektki i sam w sobie ma wartość analizy. Konstrukcja pracy polega na ujmowaniu w poszczególnych podrozdziałach bardzo różnych zagadnień, różniących się także ilością przedstawianych obiektów – od dwóch niezrealizowanych koncepcji w podrozdziale 2.7 do wielu zrealizowanych i niezrealizowanych budynków w podrozdziale 2.5. Skutkiem takiego rozwiązania jest bardzo nierówna wielkość podrozdziałów rozdziału drugiego, od kilku do kilkudziesięciu stron. Ta kompozycyjna nierównowaga jest jednak zrekompensowana merytoryczną wartością zaproponowanego podziału pracy.

Po rozdziale drugim następują dwa krótkie rozdziały dotyczące twórczej działalności kobiet w czasach PRL i zagadnień ochrony i zachowania dziedzictwa Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak. Piąty rozdział to kilkustronicowe podsumowanie pracy. Załączono też bibliografię, spis ilustracji z podaniem źródeł ich pochodzenia.

Ostatnią część pracy stanowi katalog realizacji oraz projektów Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak, w układzie chronologicznym, z podziałem na obiekty zrealizowane i niezrealizowane i z informacjami dotyczącymi źródeł archiwalnych.

Budowa rozprawy nie budzi zastrzeżeń, całość jest logicznie skonstruowana i prowadzi do osiągnięcia wyznaczonych celów.

3. Temat, cel i tezy pracy, metody badawcze oraz przyporządkowanie do dyscypliny naukowej

Rozprawa jest monografią wrocławskiej architektki Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak. Naukowa potrzeba przedstawienia jej twórczości, ze względu na wartość obiektów stworzonych przez architektkę, jest oczywista. Autor rozprawy przedstawia uzasadnienie wyboru osoby Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak stosując metodę Timothy Snydera, w której występują cztery czynniki: *typowość*, *wyjatkowość*, *wpływ* i aspekt dydaktycznego *pouczania*. Przeanalizowanie twórczości architektki w ten sposób jednoznacznie uzasadnia dokonanie wyboru tematyki rozprawy.

Ustalenie zakresu czasowego i rzeczowego przedmiotu badań było oczywiste. Autor rozprawy przeanalizował całą twórczość Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak od czasów studenckich po ostatnie zrealizowane i niezrealizowane projekty.

W podrozdziale 1.1 *Problem badawczy i cele pracy*, na stronach 12-13 Autor przedstawia **cele rozprawy**, którymi są:

- ... prześledzenie rozwoju wyjątkowej kariery wrocławskiej projektantki z perspektywy jej płci;
- ... analiza prac projektowych twórczyni (...) w celu wypełnienia luki w historii powojennej architektury miasta i kraju oraz ukazania znaczenia dla architektury w szerszym – środkowoeuropejskim ujęciu;
- ... próba rozpoznania roli architekta (...) w złożonej strukturze decyzyjnej ówczesnej Polski;
- ... analiza metod i sposobów ochrony architektury Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak.

W związku z ostatnim wymienionym celem autor stawia **tezę**, że:

- ... mimo coraz większej (...) akceptacji architektury powojennego modernizmu oraz pomimo istnienia narzędzi ochrony prawnej (...) „modus operandi” w tym zakresie nie przyniósł satysfakcjonujących rezultatów.

W podrozdziale 1.2 zatytułowanym *Metoda badań czyli o strukturze pracy i materiale źródłowym*, na stronach 14-15 pojawia się kolejne stwierdzenie mające charakter **tezy**:

- ... w ciągu pięćdziesięciu lat formalna stylistyka jej projektów podlegała nieustannej ewolucji. (...) można dojść do wniosku, że stylistyka budynków nie wynikała z formalnej konsekwencji autorki. Zdaje się zaś pochodną wielu innych czynników ...

Udowodnieniu tego właśnie stwierdzenia podporządkowana jest struktura i zasadnicza zawartość pracy.

Metody badawcze przedstawione zostały na stronach 17-20. Autor pisze że podstawowymi metodami pracy były heurystyka i hermeneutyka źródeł historycznych. Ze względu na to stwierdzenie mogłoby paść pytanie, czy praca w której posłużono się metodami stosowanymi w naukach historycznych mieści się w dziedzinie nauk technicznych, w dyscyplinie architektura i urbanistyka. Należy jednak stwierdzić, że metodę wyszukiwania i znajdowania informacji o źródłach historycznych związanych z danym tematem badawczym (heurystyka), a także ich interpretowanie (hermeneutyka) można zastosować także w dyscyplinie architektura i urbanistyka. Wymaga to jednak przyjęcia stanowiska, że najważniejszym źródłem wiedzy o architekturze są same zrealizowane budynki. Takie właśnie stanowisko sformułował Autor rozprawy w zakończeniu podrozdziału 1.2, na stronie 20. Pozwala to stwierdzić, że rozprawa mieści się w całości w obrębie dyscypliny architektura i urbanistyka.

Oprócz obiektów architektonicznych traktowanych jako źródła historyczne w rozprawie wykorzystano także zbiory: Archiwum Budowlanego Miasta Wrocławia, będącego filią Muzeum Architektury we Wrocławiu, Archiwum Państwowego we Wrocławiu, archiwum Zarządu Głównego SARP, Narodowego Archiwum Cyfrowego, archiwów inwestorów obiektów projektowanych przez Jadwigę Grabowską-Hawrylak i archiwów prywatnych. Jako źródła historyczne potraktowana została także prasa codzienna, magazyny architektoniczne i miesięcznik „Odra”.

4. Ocena wartości naukowej pracy

Pracę uważam za bardzo ciekawą i cenną, przede wszystkim ze względu na podjęcie niedocenianego tematu twórczości architektonicznej z czasów PRL i ze względu oryginalna

konstrukcję pracy, polegającą na przyjęciu kilku różnych perspektyw dla opisu różnych aspektów pracy Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak.

W Rozdziale 1. wyczerpująco przedstawiono problem badawczy, opisaną powyżej metodę badań i stan badań. Z opisu stanu dotychczasowych badań twórczości Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak jednoznacznie wynika zasadność podjęcia tematu dysertacji doktorskiej mgr Michała Dudy.

Podrozdział 2.1 zatytułowany *Studia i początek kariery zawodowej* przedstawia studia na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej oraz początki twórczości Jadwigi Hawrylak-Grabowskiej. Autor rozpoczyna rozdział od opisu najwcześniejszego opublikowanego projektu bohaterki dysertacji. Jest to zabieg narracyjny zaskakujący, jak na poetykę stosowaną zwyczajowo w tekstach naukowych, a szczególnie w pracach doktorskich. W opinii recenzenta tego rodzaju chwyt literacki jest zaletą nie wadą. Powoduje zaciekawienie czytelnika, a przede wszystkim wskazuje wyraźnie, co będzie podstawowym tematem rozprawy, czyli przede wszystkim sama architektura, a nie życiorys architektki, procesy historyczne czy inne zagadnienia.

Na s. 34 Autor stawia tezę o wrocławskim Wydziale Architektury jako *jednym z najdziwniejszych, a także najbardziej prężnych ośrodków kształcących architektów*. Uzasadnia to stwierdzenie przedstawieniem grona wykładowców i studentów Wydziału. Główną kadrową bazą wrocławskiego Wydziału byli absolwenci i wykładowcy Politechniki Lwowskiej, a także twórcy przedwojennej Gdyni i inni architekci. Podobna była geneza powstałych w 1945 r. Oddziału Architektury w ramach Wydziału Inżynieryjno-Budowlanego Politechniki Śląskiej w Gliwicach, Oddziału Architektury na Wydziale Budownictwa Szkoły Inżynierskiej w Poznaniu i Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej, a także, w nieco mniejszym stopniu, Wydziału Architektury powstałego w ramach Wydziałów Politechnicznych Akademii Górniczej w Krakowie. Autor pisze też, że:

Jeszcze bardziej wybuchową mieszankę stanowili studenci - w różnym wieku z najrozmaitszym pochodzeniem i przeróżnymi wojennymi historiami za sobą.

Podobnie można by opisać studentów każdej polskiej uczelni w 1945 r. Pada także stwierdzenie że:

Studiowanie architektury wśród gruzów wyglądało co najmniej specyficznie. Wrocławskie uczelnie były dopiero podnoszone z ruin. Zajęcia odbywały się czasami w salach bez wszystkich szyb (...). Zniszczone miasto było jedną wielką praktyczną pomocą naukową (...). Można było analizować naturalnej wielkości przekroje sklepień i całych kościołów (...).

Bardzo podobne opisy możemy znaleźć we wspomnieniach wykładowców i pierwszych powojennych absolwentów Wydziałów Architektury w Warszawie i w Gdańsku. Można zatem stwierdzić, że Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej pod względem grona wykładowców i studentów był *dziwny* tylko z naszej dzisiejszej perspektywy, natomiast w pierwszych latach powojennych był raczej typowy.

Powyższa uwaga nie podważa merytorycznej wartości rozdziału, w którym otrzymujemy barwny obraz życia pierwszego etapu formowania się Jadwigi Hawrylak-Grabowskiej jako architektki.

Podrozdział 2.2 zatytułowany *Odbudowa Starego Miasta i schyłkowy socrealizm. Projekty z lat 1955-1955* kompleksowo przedstawia pierwszy kilkuletni okres pracy zawodowej Jadwigi Hawrylak-Grabowskiej. Ważnym wątkiem w tym rozdziale jest doskonale udokumentowany i przedstawiony proces odchodzenia od estetyki socrealizmu. Autor mógłby może tylko użyć określenia bardziej zdecydowanego niż „łagodne postulaty” w odniesieniu do tekstu referatu SARP (s. 53). Na s. 51 znalazła się niewątpliwie słuszna, ale niepotrzebna w tym miejscu dygresja dotycząca późniejszych losów terenu, na którym nie powstał Dom Kultury Kolejarza.

Podrozdział 2.3 noszący tytuł *Odwilż 1956 roku i jej następstwa. Awangardowa architektura mieszkaniowa w centrum Wrocławia* jest kontynuacją rozważań podjętych w poprzednim rozdziale. Bardzo dobrze przedstawia między recepcję modernistycznych idei i rozwiązań z zachodniej Europy przez wrocławskich architektów z doskonale zaprezentowanym przykładami galeriowca przy ulicy Kołłątaja i Domu Naukowca.

Podrozdział 2.4 zatytułowany *Architektura budynków szkolnych. Projekty i realizacje z lat 1956-68* chronologicznie częściowo pokrywa się z rozdziałem poprzednim, ale słusznie został wydzielony. Tutaj znowu pojawia się szeroko zarysowane tło, tym razem będące opisem społeczno-gospodarczej sytuacji szkolnictwa w Polsce i trendów zachodnioeuropejskich w edukacji. Przedstawione zostały rozwiązania i proces projektowy kilku zrealizowanych i nie zrealizowanych obiektów szkolnych.

Bardzo obszerny, liczący niemal 50 stron **podrozdział 2.5** *Wcielenia prefabrykacji. Projekty i realizacje z lat 1959-74* przedstawia architekturę mieszkalną i zamieszkania zbiorowego w okresie po przełomie poststalinowskim. Autor przyjął tu perspektywę technologii jako głównego czynnika w procesie projektowym i wyrazie architektonicznym, ale nie koncentruje się na tym jednym wątku. Opisuje także zagadnienia urbanistycznego kształtu budowanych osiedli, zagadnienia komunikacyjne i ekonomiczne. Ważna część rozdziału dotyczy sztandarowej realizacji Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak, jaką jest zespół mieszkaniowo-usługowy przy placu Grunwaldzkim we Wrocławiu. Bardzo szczegółowo został ukazany proces projektowy, łącznie z anegdotami dotyczącymi genezy charakterystycznego kształtu balkonów budynku i rolą Edwarda Gierka w historii obiektu.

Podrozdział 2.6 pod tytułem *Nowe koncepcje centrum Wrocławia. Projekty z lat 1970-1980* to obraz późnomodernistycznej architektury i urbanistyki, w tym relacji współczesność – historia.

W **podrozdziale 2.7** *Architektura czasu wolnego: koncepcje przeciwstawne* przedstawiono dwa obiekty o podobnej funkcji, zaprojektowane jednak przy całkowicie odmiennych założeniach. Jeden z nich to projekt konkursowy z niewielkimi ograniczeniami, drugi został opracowany na podstawie ścisłych założeń. Takie zestawienie pozwoliło na analizę czynników wpływających na projekt architektoniczny.

Podrozdział 2.8 *Ewolucja doktryny: modernizacja modernizmu: projekty z lat 1974-79* dotyczy prób poszukiwania nowych form i nowych rozwiązań w architekturze, głównie mieszkaniowej. Autor pracy słusznie doszukuje się w twórczości Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak inspiracji architekturą japońską, w tym nurtem metabolizmu.

Ostatni **podrozdział 2.9** przedstawia twórczość Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak w kontekście dwóch wielkich zmian zachodzących w latach 80. i 90. XX wieku – kryzysu gospodarczego, a potem przełomu politycznego w Polsce i upowszechniania idei postmodernizmu.

Rozdział 3. ujmuje zagadnienie będącej przedmiotem dysertacji z perspektywy gender studies, a **rozdział 4.** z perspektywy ochrony i zachowania dziedzictwa. Oba zagadnienia zostały wnikliwie przebadane i opisane metodą przyjętą także w rozdziale drugi, czyli przez narracyjny opis poszczególnych przypadków.

Autor zrealizował przyjęte cele i udowodnił postawione przez siebie tezy. Bardzo wnikliwie, rzetelnie przeprowadził badania i wyciągnął z nich właściwe i oryginalne wnioski.

5. Uwagi szczegółowe

W pracy zdarzają się drobne usterki redakcyjne nie umniejszające jej wartości merytorycznej.

- W rozdziale drugim, stanowiącym podstawową część pracy, pominięto informacje o źródłach archiwalnych dotyczących poszczególnych projektów architektonicznych. Informacje te pojawiają się dopiero w katalogu w końcowej części pracy. Taki brak informacji o źródłach występuje na przykład przy opisie konkursowego projektu centrum turystycznego w Como (strony 177-178). Autor nie pominął ich, umieścił odpowiedni opis w spisie ilustracji i w katalogu projektów. Brak odnośników do źródeł w tekście podstawowym utrudnia jednak czytelnikowi ocenę merytorycznej wartości tekstu, zmuszając do przerywania poznawania narracji w celu odszukania odpowiednich elementów aparatu naukowego w końcowych częściach rozprawy.
- Brak przypisów wskazujących na źródła niektórych stwierdzeń, np. ciekawego zdania o Wrocławiu jako „polskiej stolicy nowoczesności” na s. 26 czy też faktów z czasów studenckich bohaterki dysertacji.
- Brak oznaczenia kierunku północy i skali lub podziałki liniowej na niektórych rysunkach, na przykład na stronie 49.
- S. 138, w podpisie pod ilustracją 59, „róże” wartości zamiast „różne”.
- Pojawiają się sformułowania właściwe dla publicystyki ale niezbyt przystające do charakteru pracy naukowej, np. „budowa ślimaczyła się” na s. 51, albo „Le Corbusier z rozkoszną naiwnością profety bujał w obłokach” na s. 70 czy „styropianowy kożuszek” na s. 82.
- Zdarzają się powtórzenia ilustracji.

6. Wniosek końcowy

Dysertacja doktorska mgr Michała Dudy wnosi nowe wartości w stan wiedzy o architekturze polskiego powojennego modernizmu. Autor udowodnił swoje wysokie kompetencje w opisie i naukowej analizie architektury w każdej skali, od wnętrza i detalu architektonicznego poprzez poszczególne budynki do urbanistyki, w perspektywie zarówno procesu projektowego, jak i formy i funkcjonowania obiektów. Przedstawił swoją znajomość nie tylko głównego przedmiotu rozprawy, ale także tła europejskiej architektury. Mgr Michał Duda tym samym wykazał wiedzę teoretyczną w dyscyplinie naukowej architektura i urbanistyka oraz naukową dojrzałość i umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Przedłożona do recenzji dysertacja jest oryginalnym rozwiązaniem problemu naukowego i spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dn. 14 marca 2003 r. z późniejszymi zmianami oraz w rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 30 października 2015 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora.

Wniosuję do Rady Dyscypliny Architektura i Urbanistyka Politechniki Poznańskiej o przyjęcie rozprawy doktorskiej mgr Michała Dudy i dopuszczenie jej do publicznej obrony. Ze względu na wysoką wartość naukową rozprawy wniosuję o jej wyróżnienie przez Wysoką Radę.

Gdańsk, 4 VIII 2023 r.